

Hvem var de?

En lokalhistorisk undersøgelse af de tidligste private gymnastik- og idrætstiltag i Århus og Randers

Af Steen Rosenvinge Lundbye

Hvad nu hvis folk i 1800-tallets slutning – ligesom en selv ca. hundrede år senere – blev medlem af de tidligste gymnastik- og idrætsforeninger, fordi der i ens omgangskreds fandtes folk, der allerede var medlem, og ikke fordi man tilhørte bestemte sociale grupper af samfundet?

Sådan nogenlunde lyder det spørgsmål, der blev inspirationen til mit speciale ved Historisk Institut, Århus Universitet, der meget kort fortalt har karakter af en idræts-historisk undersøgelse af 1800-tallets gymnastik- og idrætsliv i Århus, med særligt fokus på oprettelsen og driften af Århus' første gymnastik- og idrætsforeninger samt af de sociale forbindelser, der var mellem medlemmerne i foreningernes etablerings-fase.¹ Den sidste del af undersøgelsen udspiller sig i perioden 1866 til 1890, hvor der i Århus eksisterede tre sådanne foreninger, nemlig: Aarhus Amts Skytteforening (oprettet i 1866, forkortes herefter ÅAS), Aarhus Gymnastiske Forening (oprettet i 1866, forkortes herefter ÅGF) og Aarhus Gymnastikforening (oprettet i 1880, forkortes herefter AGF).

Nærværende artikel er et forsøg på at præsentere de vigtigste resultater fra specialet og samtidig vise, hvorfor den lokalhistoriske forskning er relevant for den samlede idræthistoriske opfattelse.

En undren over visse forhold i den eksisterende forskning

Undersøgelsen blev som sagt i første omgang affødt af ren og skær nysgerrighed indenfor det idræthistoriske felt, men undervejs i den indledende fase fremvoksede et forbehold overfor visse elementer i den allerede eksisterende forskning i 1800-tallets idræthistorie. En forskning, der bærer præg af, at teorier og fakta fremkommet i den nyere idræthistorieskrivnings tidligste år, stadigvæk står uanfægtet i dag. Et markant eksempel på denne uanfægtethed er Claus Nielsens artikel omhandlende sportens udvikling i Århus,² hvori han gør op med Ove Korsgaards fremstilling af Randers Gymnastiske Forening af 1872, som landets ældste gymnastik- og idrætsforening i *Kampen om kroppen. Dansk idræt gennem 200 år*.³ Claus Nielsen påviser nemlig eksistensen af Aarhus Gymnastiske Forening, som allerede blev oprettet i 1866. Desværre har Nielsens konklusioner åbenbart ikke vakt tilstrækkelig bevågenhed hos den øvrige danske idrætsforskning, hvilket man får demonstreret ved at slå op i den seneste samlede danske idræthistorie *Dansk Idrætsliv*⁴ fra 1995 og i den seneste og reviderede udgave af *Kampen om Kroppen. Dansk idræt gennem 200 år* fra 1997, hvori Randers Gymnastiske Forening af 1872 stadigvæk omtales som landets ældste pri-

vate gymnastik- og idrætsforening. Hvorfor Claus Niensens resultater ikke er inddraget er uvist, men det understreger, hvor vigtigt det er at inddrage den lokalhistoriske undersøgelse i det store perspektiv.

Et andet eksempel på uanfægtetheden, om end af en mere udefinerbar størrelse, er teorien om oprettelsen udviklingen af de private idrætsforeninger i byerne som et fænomen, der havde sin baggrund i særlige erhvervsbestemte socialgrupper, samt ideen om at oprettelsen kan ses som et udtryk for lokale skytteforeningers manglende forståelse for medlemmernes ønske om at dyrke gymnastiske legemsøvelser. Siden disse overvejelser blev præsenteret i Else Trangbæks *Mellem leg og disciplin: gymnastikken i Danmark i 1800-tallet*⁵ i anden halvdel af 1980'erne har de for en stor dels vedkommende fået lov til at stå uimodsagt. Derfor er det på høje tid, at disse teser og fremstillinger bliver taget op til revision og undersøgt med friske øjne.

Derfor en snæver lokalhistorisk undersøgelse af forholdene i Århus

Denne artikel skal ses som et bidrag til dansk idrætshistorisk forskning i form af en lokalhistorisk undersøgelse af en række aspekter, der kan skabe en mere nuanceret tilgang til byernes tidligste idræts historie.

Den lokalhistoriske undersøgelse rummer en række fordele i forhold til at afprøve generelle teorier i praksis, men dens styrke er også dens svaghed, da resultaterne på det lokale plan ikke nødvendigvis kan overføres til et større plan. Derfor er det vigtigt at have et sammenligningsgrundlag, som i dette tilfælde blev Randers. At det netop blev Randers, der blev sammenligningsgrundlaget, skyldes ho-

vedsageligt eksistensen af Randers Gymnastiske Forening af 1872. Undersøgelsens resultater afslørede enkelte forhold, som hidtil er blevet overset. Endvidere blev det anskueliggjort, at enkelte generelle teorier måske ikke altid kan holde til, at de bliver efterprøvet på lokalt plan.

Kildematerialet

Den primære kilde til Århus by tidligste idræts historie er *Aarhuus Stiftstidende*, da det var her de enkelte gymnastikundervisere kunne præsentere deres tilbud overfor evt. interesserede indbyggere i byen. Jeg vil dog ikke her komme nærmere ind på dette, da denne del af byens idræts historie falder udenfor formålet med denne artikel.

For at lave en tilstrækkelig tilbunds gående undersøgelse af de relationer, der evt. kunne eksistere mellem de tidligste medlemmer af Århus' første gymnastik- og idrætsforeninger, ville det være optimalt, hvis foreningerne havde efterladt sig et materiale, der først og fremmest indeholdt medlemsfortegnelser. Desværre har det vist sig, at det kun er AGF, der har efterladt sådanne fortegnelser, men de er så til gengæld også komplette for den undersøgte periode.

ÅGF har ikke efterladt sig noget arkiv, og store dele af ÅAS' arkiv er gået tabt efter ophold i en fugtig garage. Således er alt, hvad der er tilbage af materiale fra perioden, forretningsudvalgets forhandlingsprotokol, hvori den for denne artikel afgørende Århus bykreds omtales enkelte gange. Denne mangel opvejes dog i nogen grad af de oplysninger, som findes i de samtidige aviser (*Aarhuus Stiftstidende*), der er en vigtig kilde til ÅGFs og ÅASs Århus bykreds' aktiviteter i perioden frem til AGF blev oprettet.

Ud over foreningsarkiverne og aviserne

har jeg til den del af undersøgelsen, der omhandler medlemmernes indbyrdes relationer anvendt de lokale vejvisere for Århus by samt de landsdækkende folketællinger (plus en lokal for Århus fra 1885) til at skaffe så præcise oplysninger om de enkelte medlemmer som muligt. På den måde lykkedes det at skaffe fuldstændige oplysninger på over 85% af de i alt 753 personer, der var medlem af AGF i perioden 1880 til 1890.

Som det flere gange vil fremgå i det nedenstående, er oplysningerne blevet samlet i en database »Århus personregister«, der udover det enkelte medlems navn og medlemsperiode bl.a. også indeholder oplysninger om medlemmets bopælsforhold (her har det været af afgørende betydning for undersøgelsen at konstatere, om medlemmet havde egen bopæl eller var en del af en andens husholdning, med de begrænsninger i ens sociale status det medførte) og erhverv.

Som allerede omtalt er resultaterne fra den afgørende del af undersøgelsen i Århus blevet sammenlignet med tilsvarende forhold i Randers, og derfor har jeg udarbejdet en tilsvarende database for RGFs medlemmer i perioden 1872 til 1884 efter samme model.

De tidligste foreninger der dyrkede gymnastiske legemsøvelser i Århus

I det afsnit af Else Trangbæks afhandling *Mellem leg og disciplin: gymnastikken i Danmark i 1800-tallet*, hvori hun behandler oprettelsen af de tidligste frie gymnastik- og idrætsforeningers i byerne, skriver hun følgende:

»I selve foreningernes etableringsfase tilhørte de ingen overordnet organisa-

*tion, og dannelsen af foreningerne skal bl.a. ses i lyset af skytteforeningernes mangelfulde forståelse for og interesse i gymnastikken«.*⁶

Trangbæks tese betragtes stadigvæk som almengældende. Men som det vil fremgå af nedenstående, så synes denne tese af flere grunde ikke at være gældende i tilfældet Århus.

Aarhus Amts Skytteforenings – Århus bykreds

Aarhus Amts Skytteforening blev oprettet den 17. marts 1866 ved et stormøde på Århus Rådhus og kom til at bestå af otte skyttekredse, hvoraf Århus-bykredsen og selve forretningsudvalget er de mest interessante i denne sammenhæng.

ÅAS' forretningsudvalg udviste i foreningens første år, helt i tråd med Trangbæks tese,⁷ ikke nogen interesse i at tilbyde medlemmerne undervisning i gymnastiske legemsøvelser. Først på en generalforsamling i 1878 besluttede ÅAS' forretningsudvalg, at alle foreningens nye skyttehold skulle oplyses om gymnastiske legemsøvelser.⁸ Disse oplysninger tyder på, at forretningsudvalget for ÅAS levede op til tesen om deres manglende interesse for gymnastiske legemsøvelser.

Men ét var holdningen i forretningsudvalget, noget andet var holdningen i de enkelte skyttekredse. Det viser sig nemlig, at Århus bykreds allerede i 1867 gav sine medlemmer følgende tilbud:

»De Medlemmer af Iste Skyttekreds, som maatte have Lyst til i Vinter at ud-danne sig i Gymnastik og Voltiring, saavel som ogsaa Forberedelse til Exercits og Bajonetsfægning, ville behage at

*møde Søndag Morgen Kl. 8 hos hr. Con-
ditor Bæhr for at træffe nærmere Afta-
le».*⁹

Hvorvidt udøvelsen af gymnastiske øvelser var noget enestående for Århus bykreds, findes der intet kildebelæg for. Men meget tyder på, at andre kredse under ÅAS havde muligheden for at gøre noget tilsvarende. For som det ses af en ansøgning indsendt af Århus bykreds til forretningsudvalget den 23. november 1869 indeholdende en anmodning om et pengebidrag i forbindelse med udgifter til afholdte øvelser i både skydning og gymnastik, så synes forretningsudvalget ikke at være direkte imod indførelsen legemsøvelser. Dette fremgår tydeligt af forretningsudvalgets svar sendt til Århus bykreds den 9. februar 1870, hvor udvalget billigede afholdelsen af øvelser i gymnastik, så længe disse ikke gik ud over skydningen.¹⁰

Der eksisterede altså allerede i ÅAS Århus bykreds' andet leveår en mulighed for de medlemmer, der ønskede det, for at udøve gymnastiske legemsøvelser, hvilket tyder på at ledelsen i Århus bykreds udviste en interesse i at medlemmerne fik mulighed for at øve gymnastiske legemsøvelser. Derfor kan Trangbæks generelle tese ikke siges at have gyldighed i tilfældet Århus. Et andet forhold der støtter dette, er det faktum, at samme år som Aarhus Amts Skytteforening blev dannet, dannedes der en egentlig gymnastikforening i Århus.

Aarhus Gymnastiske Forening

Som allerede omtalt er den generelt accepterede udlægning i dansk idræthistorisk forskning, at den første frie gymnastik- og idrætsforening, der blev stiftet i Danmark, var Randers Gymnastiske Foreningen stiftet i 1872.¹¹ Dette er, som Claus Nielsen

påviste i 1990, ikke korrekt, der findes nemlig spor efter en endnu tidligere forening. Denne forening er Aarhus Gymnastiske Forening fra 1866, som dog kun eksisterede i en kort årrække.¹²

Den tidligste kilde til påvisning af ÅGFs eksistens er en avisannonce, som blev indrykket i *Aarhuus Stiftstidende* den 19. oktober 1866, hvori foreningens bestyrelse annoncerer, at der vil blive afholdt øvelser i latinskolens gymnastiksal førstkommande søndag formiddag. Fra yderligere annoncer i avisen ses det, at foreningen vedblev at afholde øvelser en gang om ugen på samme sted året ud.¹³

Egentligt kendskab til foreningens virke og formål fås i 1867, hvor ÅGF omtales i en længere artikel i *Aarhuus Stiftstidende*, hvori der står:

*»Ifjor Vinter stiftedes her i Byen en gymnastik Forening, der, i Erkjendelse af Legemsøvelsers Gavnlighed for at styrke Legemet og bevare Sundheden, har det Formaal, at give sine Medlemmer Leilighed til at udføre og danne sig ved saadanne Øvelser ...«.*¹⁴

Desværre for ÅGFs eksistens synes foreningen ikke at have været i stand til at skabe et grundlag, der kunne sikre dens eksistens fremover. Et tydeligt tegn på dette findes i et læserbrev indsendt til *Aarhuus Stiftstidende* i december 1868, hvori et anonymt medlem forsvarer formålet med den aftenunderholdning, som foreningen havde afholdt i byens teater.

I brevet forklarer medlemmet følgende:

»Som Medlem af Foreningen og som en ivrig Forkæmper for al god, sund og nyttig Legemsøvelse har jeg deeltaget i denne Aftenunderholdning, fordi jeg, og med mig hele Foreningen, antager, at en

saadan offentlig Forestilling er det bedste Middel til at skaffe Foreningen mange Medlemmer. Dette er altsaa Foreningens Hovedøiemed med Aftenunderholdningen; det næste er ganske sikkert at tjene nogle Penge, da disse ogsaa ere nødvendige for at Foreningen kan udvikle sig, især da Medlemsbidraget er stillet overordentligt billigt, nemlig 2 Mk. om maaneden eller 2 Skilling for hver Time, hvori man modtager Undervisning. Af disse to Formaal er det første opnaaet, idet Foreningen fra et antal af 20 Personer i de to sidste Aar er voxet til henved 80, hvorimod et egentligt Pengeoverskud endnu ikke er naaet.»¹⁵

Indholdet af dette må tolkes i retning af, at ÅGF gjorde alt, hvad man kunne, for at skaffe nye medlemmer, men at der samtidig var problemer med foreningens økonomi. Af disse to problemer kunne det umiddelbart se ud til, at man har løst medlemsituationen. Men umiddelbart herefter oplevede foreningen en tilbagegang i medlemstallet, således at der i 1871 kun var ca. 50 medlemmer tilbage, hvilket svarer til en tilbagegang på over 35%.¹⁶

Hvad angår foreningens økonomiske problemer, blev der i læserbrevet sagt, at foreningen efter tre års drift endnu ikke havde opnået et egentligt overskud, hvilket var en følge af de lave kontingenter. Det vides ikke, hvilke økonomiske tiltag foreningen har foretaget udover de afholdte aftenunderholdninger, men den tilbagegang i medlemstallet, som ÅGF oplevede efter 1869, må have betydet et fald i foreningens indtægter, hvilket ikke har været med til at forbedre den økonomiske situation.

Disse problemer synes at have været mere end ledelsen i ÅGF kunne magte, for i 1873 kan man læse følgende i *Aarhuus Stiftstidende*:

»Da Aarhus gymnastiske Forening har ophørt med sin Virksomhed, saa tillader Undertegnede, der har været Foreningens Lærer, sig paa Opfordring at fortsætte disse Øvelser ...«¹⁷

Aarhus Gymnastikforening af 1880

Ovenstående afsnit afslører altså enkelte punkter, hvor det viser sig, at en lokalhistorisk undersøgelse kommer til resultater, som ikke stemmer overens med gängse antagelser. En anden af disse generelle teorier, er tanken om at landets tidligste gymnastik- og idrætsforeninger primært optog medlemmer tilhørende handels- og kontorstanden.¹⁸ Men som vi skal se i det følgende, afslører en lokalundersøgelse nok engang forhold, der afviger fra normen.

Aarhus Gymnastikforening blev stiftet i 1880, og af reglementets paragraf 2 kan vi se, hvem der havde mulighed for at blive optaget som medlem i foreningen. I denne paragraf hedder det:

»Enhver uberygtet Mand, som tilhører til Aarhus Handelsstand eller er Contorrist i Aarhus kan gøre fordring på at blive optaget i Foreningen. Foreningens Medlemmer kunne bringe Mænd af andre Livsstillinger i forslag til optagelse«¹⁹

AGFs ledelse ønskede altså, at der ikke skulle være tvivl om at foreningen optog folk fra alle samfundslag, og dermed sikre foreningen så mange medlemmer som muligt. Det kan man få et godt indtryk af i følgende citat, der er formandens svar på et indlæg i *Aarhuus Stiftstidende*, hvori nogle unavngivne unge mennesker klager over,

Tabel 1. Procentvis opgørelse over AGF-medlemmer med tilknytning til handels- og kontorstanden.

Sæson	Nyindmeldte*	Blivende**
1880/81	87%	85%
1881/82	63%	79%
1882/83	77%	88%
1883/84	60%	73%
1884/85	73%	75%
1885/86	78%	86%
1886/87	62%	73%
1887/88	57%	66%
1888/89	70%	71%
1889/90	58%	69%
Gennemsnit	69%	75%

* Nyindmeldte = medlemmer der bliver indmeldt i den pågældende sæson.

** Blivende = medlemmer, indmeldt i en sæson og som stadig er medlem i den følgende sæson.

Tabellen bygger på oplysninger vedrørende 88% af de i alt 753 personer, der var medlem af AGF i perioden 1880 til og med 1890.

at AGF var forbeholdt folk fra handels- og kontorstanden:

»Flere unge Mennesker, som gjerne ville optages i Aarhus Gymnastikforening have i et insendt Brev i nærværende Blad anket over, at Gymnastikforeningen kun optager Handelscommis'er og Contorister, idet de formene, at unge Mennesker af Haandværkerstanden ere udelukkede. Dette er en Misforstaaelse, som forøvrigt tidligere er bleven fremført, og som Bestyrelsen derfor har søgt at imødegaae ved jævnlig Averteren af Lovenes § 2 ... Det sidste punktum af Paragraphen viser tydeligt, at Adgangen til Foreningen staaer aaben for Alle, idet der her kun stilles den ene, vistnok for

*de fleste Foreninger gjældende For-
dring, at Vedkommende skal bringes i
Forslag til Optagelse ... »At flere unge
mennesker« ... have forsøgt dette, må
meget betvivles, da Bestyrelsen, i hvis
Haand Afgjørelsen i saa Henseende er
lagt, hidtil ikke har seet sig foranlediget
til at nægte Nogen at blive optagen, idet
det skal bemærkes, at i afvigte Vinter ha-
ve flere Haandværkere været Medlem-
mer af Foreningen og ved deres flittige
Møden til Øvelserne formeentlig afgivet
Beviis paa, at de befandt sig vel i Aar-
huus Gymnastikforening«. ²⁰*

Den reelle medlems- sammensætning i AGF

Det var altså intentionen fra AGFs ledelses side, at foreningen skulle være åben for alle, men i foreningens første leveår var der dog en klar overvægt af aktive medlemmer med baggrund i handels- og kontorstanden, hvilket fremgår af tabel 1.

Dog ses det også af tabellen, at andelen af medlemmer fra handels- og kontorstanden falder en smule i løbet af undersøgelsesperioden. Denne udvikling fortsatte, og ved foreningens 25 års jubilæum, var der blandt de aktive mandlige medlemmer rent faktisk overvægt af folk fra andre erhverv end handels- og kontorstanden. ²¹ Resultaterne i tabel 1 tyder da på, at forskningens tese om at de tidligste idrætsforeninger var standsforening, på sin vis alligevel kan bruges på tilfældet AGF, på trods af, at foreningen formelt var åben for alle.

Men netop det faktum, at AGF var åben for alle, må samtidig give anledning til at spørge, om der så lå andre end udelukkende erhvervsmæssige årsager til grund for, at der i medlems sammensætningen var en overvægt fra handels- og kontorstanden.

AGFs medlemmers indbyrdes relationer

En undersøgelse af medlemmernes indbyrdes relationer, der ikke udelukkende koncentrerer sig om medlemmernes erhvervmæssige baggrund kunne tage sit udgangspunkt i, hvor de boede og arbejdede. Man kunne med andre ord undersøge hvilke matrikelnumre, de enkelte medlemmer var tilknyttet. Dette giver en indikation af, om medlemmerne af foreningen havde deres daglige gang på samme sted og på den måde gjorde hinanden interesseret i at blive medlem af den lokale gymnastikforening.

Betragter man kolonnen vedrørende nye medlemmer i tabel 2 ses det, at en del af disse havde tilknytning til det samme matrikelnummer. Men det ses også, at andelen med fælles matrikelnummer var af et endog meget svingende omfang. I sæsonen 1881/82 var der således 11% af de nytilkomne, der »delte nummer«, mens det samme tal for sæsonen 1887/88 var hele 44%. På den baggrund finder jeg det ikke rimeligt at slutte noget afgørende fra data angående nyindmeldte medlemmer. Derfor må også de blivende medlemmers forhold undersøges.

Resultatet af denne undersøgelse ses i den anden kolonne af tabel 2. Tendensen er den samme som for de nye medlemmer. Dog med den forskel, at andelen af blivende medlemmer med indbyrdes bopæls relationer generelt er større. Denne tendens bliver endnu tydeligere, når relationerne mellem de blivende medlemmer fra de forrige sæsoner og de nyindmeldte fra en given sæson analyseres under et. Resultatet heraf er anført i tabel 3, der viser at andelen af medlemmer, der havde indbyrdes bopæls relationer var både større og mere konstant, end resultaterne fra tabel 2, hvor

Tabel 2. Nyindmeldte og blivende AGF-medlemmers indbyrdes relationer sæson for sæson, på baggrund af disses bopælsforhold.

Sæson	Nyindmeldte* med tilknytning til samme matrikelnr.	Blivende** med tilknytning til samme matrikelnr.
1880/81	43% (44/104)	48% (31/65)
1881/82	11% (4/36)	23% (15/65)
1882/83	27% (8/30)	32% (20/62)
1883/84	36% (33/92)	41% (50/121)
1884/85	22% (11/42)	30% (36/119)
1885/86	14% (10/68)	28% (29/104)
1886/87	33% (56/172)	32% (67/209)
1887/88	44% (42/96)	39% (84/214)
1888/89	24% (9/39)	32% (53/164)
1889/90	24% (12/51)	37% (66/177)

* Nyindmeldte = medlemmer der bliver indmeldt i den pågældende sæson.

** Blivende = medlemmer, indmeldt i en sæson og som stadig er medlem i den følgende sæson.

Tabellen bygger på oplysninger vedrørende 88% af de i alt 753 personer, der var medlem af AGF i perioden 1880 til og med 1890.

de enkelte sæsoner undersøgt isoleret.

Med baggrund i disse undersøgelser af medlemmerne indbyrdes relationer må det være rimeligt at konkludere følgende: Den erhvervmæssige sammensætning af specielt AGFs aktive medlemmer peger i retning af, at der kunne være tale om en standsforening, men det var ikke alene de enkelte medlemmers erhvervmæssige baggrund, der var afgørende for, om de blev medlem i foreningen. For som ovenstående undersøgelser antyder, har medlemmerne indbyrdes daglige bopælsrelationer i høj grad også haft betydning. Kort sagt: Det var også af betydning, om man kendte hinanden fra hverdagen i samme opgang på samme matrikelnummer. Face

Tabel 3. Indbyrdes relationer mellem nyindmeldte og blivende AGF-medlemmer, på baggrund af disses bopælsforhold.

Sæson	Indbyrdes relation (for så vidt angår matrikelnr.) mellem nyindmeldte* og blivende** medlemmer fra forrige sæsoner	Procentvis opgørelse
1880/81	31/65	48%
1881/82	42/101	42%
1882/83	28/95	29%
1883/84	72/154	47%
1884/85	83/170	49%
1885/86	80/187	43%
1886/87	107/276	39%
1887/88	137/305	45%
1888/89	104/253	41%
1889/90	81/215	38%

* Nyindmeldte = medlemmer der bliver indmeldt i den pågældende sæson.

** Blivende = medlemmer, indmeldt i en sæson og som stadig er medlem i den følgende sæson.

Information vedrørende fremkomsten af talværdier i tabel 3. Sæson 1881/82 anvendt som eksemplarisk case:

Fra tabel 2 hentes antallet af blivende medlemmer fra sæson 1880/81 (lig med 65). Hertil lægges – også fra tabel 2 – antallet af nyindmeldte medlemmer fra sæson 1881/82 (lig med 36). Disse to tal giver tilsammen (65+36) 101 medlemmer. Derefter udtages de 101 medlemmer af databasen »Århus personregister« og det konstateres, hvor mange, der har tilknytning til samme matrikelnr. I det anvendte eksempel viser det sig, at 42 ud af 101 mulige medlemmer »deler nummer«.

Tabellen bygger på oplysninger vedrørende 88 % af de i alt 753 personer, der var medlem af AGF i perioden 1880 til og med 1890.

to Face relationen var vigtig for, hvilke unge mænd fra samme sociale lag, der blev medlem af AGF.

Efter min mening har de enkelte medlemmers geografiske placering i bybilledet i form af bopæl, og til en vis grad også arbejdspladsen og deraf følgende omgangskreds haft en afgørende betydning for, hvorvidt de blev medlem eller ej. Man kunne formode, at et allerede eksisterende medlem har gjort opmærksom på foreningens virke til sine kolleger, venner eller bofæller. Det må altså bl.a. være i disse forhold, at vi skal finde årsagen til, at så mange af medlemmerne stammede fra handels- og kontorstanden og ikke udelukkende, at indmeldelsen var standsrelateret.

Hvor stor betydning dette kendskab til hinanden har haft for medlemssammensætningen i AGF får vi et indtryk af, hvis vi undersøger de blivende og de nyindmeldte medlemmers indbyrdes relationer i hele undersøgelsesperioden (1880-1890). Dette er blevet gjort ved at indtegne samtlige AGFs aktive og passive nyindmeldte medlemmers bopælsforhold på et samtidigt matrikelkort over Århus, hvilket giver et meget godt indtryk af, hvorledes de indbyrdes relationer mellem medlemmerne i høj grad byggede på medlemmernes geografiske placering i byen. Det ses nemlig på matrikelkortet over Århus, at hovedparten af AGFs medlemmer var tilknyttet enten samme matrikelnummer eller matrikelnumre, der ligger umiddelbart ved siden af hinanden.²² Der findes således flere eksempler på, hvordan der på forskellige matrikelnumre har været tilknyttet mange medlemmer i hele undersøgelsesperioden. Det mest ekstreme tilfælde er ejendommen beliggende på Lille Torv 1-3 med matrikelnummeret 391. På dette matrikelnummer var der ved foreningens oprettelse i 1880 blot et passivt og to aktive medlemmer, men i løbet af undersøgelsesperioden havde 24 medlemmer af AGF tilknytning til dette matrikelnummer.

Sammenligning med Randers Gymnastiske Forening af 1872

Forløbet af RGFs oprettelse var meget lig den tilsvarende for AGF. RGF blev således dannet den 23. februar 1872 af en gruppe unge mennesker, der nærrede en stor interesse for udøvelsen af gymnastiske legemsøvelser. Desværre har det ikke været muligt at fremskaffe foreningens første love, da disse tilsyneladende er gået tabt. Eneste mulige spor af de oprindelige love findes i RGFs 100-års jubilæumsskrift, hvor det kunne tyde på, at forfatteren til det historiske afsnit har haft adgang til de tidligste love. Desværre oplyser han ikke, hvorfra han har disse oplysninger, men han skriver følgende om de tidligste love:

»Af R.g.F.'s første love fremgår, at foreningen søgte sine medlemmer – »særlig af Handels- og Kontorfaget«; men at også håndværkere blev optaget ret snart fremgår af, at endnu kendte navne figurerer blandt de aktive, bl.a. Hjalmar Ussing, Th. Steenberg og Jens og Niels Veløw«.²³

På baggrund af disse meget sparsomme oplysninger omkring RGFs første love vil det ikke være rimeligt at foretage samme konklusioner for RGFs vedkommende, som det er gjort for AGF. Men som ovenstående citat indikerer, så tyder det på, at RGF kunne have haft samme formulering i foreningens optagelsesparagraffer som AGF, nemlig at foreningen på papiret henvendte sig til personer fra handels- og kontorstanden, men at foreningen i praksis også optog personer fra andre sociale grupperinger.

RGF's aktive medlemmers standsmæssige tilknytning

Forholdene omkring RGFs medlemsoptagelse tyder altså på at foreningen, som AGF, var åben for alle. Inden en sådan konklusion kan drages, må vi dog først se på den faktiske sammensætning af de aktive medlemmer, for at undersøge hvor mange, der havde tilknytning til handels- og kontorstanden.

Resultatet af denne undersøgelse fremgår af tabel 4. Medlemssammensætningen i RGFs oprettelsesperiode er som i AGF (jf. tabel 1) præget af en overvægt af medlemmer med tilknytning til handels- og kontorstanden. Men som det ses af tabel 4, fandtes der også medlemmer i RGF, der stod udenfor handels- kontorstanden. Denne repræsentation af ikke-handels- og kontorrelaterede medlemmer gjorde sig specielt gældende i perioden lige efter foreningens oprettelse og frem til sæsonen 1876/77, hvilket i sig selv må betragtes som en god indikator på åbenhed.

Tabel 4 viser, at den standsmæssige sammensætning hos RGFs aktive medlemmer erhvervsmæssigt minder om sammensætningen af AGFs aktive medlemmer. At der også blandt RGFs tidligste medlemmer var en overvægt af personer med tilknytning til handels- og kontorstanden må således skyldes andre forhold. Disse kunne tænkes at være bestemt af samme faktorer, som der i tidligere afsnit blev påvist blandt AGFs medlemmer.

Derfor er dele af den ovenfor præsenterede analyse vedrørende forbindelser i AGFs medlemsskare gentaget i forhold til RGFs medlemmer.

Tabel 4: Procentvis opgørelse over RGF-medlemmer med tilknytning til handels- og kontorstanden.

Sæson	Nyindmeldte*	Blivende**
1872/73	77%	74%
1873/74	41%	52%
1874/75	35%	43%
1875/76	65%	50%
1876/77	45%	58%
1877/78	78%	93%
1878/79	89%	92%
1879/80	74%	79%
1880/81	85%	79%
1881/82	68%	82%
1882/83	73%	75%
1883/84	93%	80%
Gennemsnit	71%	74%

* Nyindmeldte = medlemmer der bliver indmeldt i den pågældende sæson.

** Blivende = medlemmer, indmeldt i en sæson og som stadig er medlem i den følgende sæson.

Tabellen bygger på oplysninger vedrørende 88,2% af de i alt 507 personer, der var medlem af RGF i perioden 1872 til og med 1884.

Medlemmernes indbyrdes relationer

Tabel 5 viser, at der eksisterede solide indbyrdes relationer mellem RGFs medlemmer, der havde baggrund i medlemmernes rent geografiske placering i byen. På denne vis kan informationerne fra Randers-foreningen siges at pege i samme retning som tendenserne fra AGF (jf. tabel 3).

Men som det også ses i tabel 5, var der enkelte sæsoner, hvor de indbyrdes relationer ikke var så tydelige. Dette skyldes dog især, at der lige netop i disse sæsoner var en stor andel af medlemmer med mangelfulde oplysninger. Ser vi bort fra de disses sæsoner, ser det endog ud til, at andelen af

Tabel 5. Indbyrdes relationer mellem nyindmeldte og blivende RGF-medlemmer, på baggrund af disses bopælsforhold.

Sæson	Indbyrdes relation (for så vidt angår matrikelnr.) mellem nyindmeldte* og blivende** medlemmer fra forrige sæsoner	Procentvis opgørelse
1872/73	35/67	52%
1873/74	16/53	30%
1874/75	15/47	32%
1875/76	±11/45	24%
1876/77	±11/58	19%
1877/78	±15/58	26%
1878/79	30/53	57%
1879/80	64/90	71%
1880/81	52/80	65%
1881/82	37/81	46%
1882/83	68/118	58%
1883/84	±68/130	52%

** Nyindmeldte = medlemmer der bliver indmeldt i den pågældende sæson.

** Blivende = medlemmer, indmeldt i en sæson og som stadig er medlem i den følgende sæson.

De med ± markerede felter i tabellen er felter, hvor der er over 10 medlemmer i den pågældende sæson, som det ikke har kunnet lade sig gøre at skaffe fuldstændige bopæls- og arbejdspladsoplysninger på.

Information vedrørende fremkomsten af talværdier i tabel 5. Sæson 1873/74 anvendt som eksemplarisk case:

Fra databasen »Randers personregister« (se afsnittet »Kildematerialet« for nærmere omtale) hentes antallet af blivende medlemmer fra sæson 1872/73 (lig med 36). Hertil lægges – også fra databasen »Randers personregister« – antallet af nyindmeldte medlemmer fra sæson 1883/74 (lig med 17). Disse to tal giver tilsammen (36+17) 53 medlemmer. Derefter udtages de 53 medlemmer af databasen »Århus personregister« og det konstateres, hvor mange, der har tilknytning til samme matrikelnr. I det anvendte eksempel viser det sig, at 16 ud af 53 mulige medlemmer »deler nummer«.

Tabellen bygger på oplysninger vedrørende 88,2% af de i alt 507 personer, der var medlem af RGF i perioden 1872 til og med 1884.

medlemmer med tætte indbyrdes relationer for visse sæsoners vedkommende overstiger værdierne for AGF.

Går man et skridt videre i undersøgelsen af RGFs medlemmers indbyrdes relationer og undersøger, hvilke matrikelnumre i Randers, der havde flere medlemmer tilknyttet, finder vi igen, at der var indtil flere numre, hvortil der var knyttet mange medlemmer. Således findes der i løbet af undersøgelsesperioden 20 nyindmeldte medlemmer på matrikelnummeret 258.

Det endelige resultat er, som ved fremgangsmåden med AGF, blevet indført på et samtidigt matrikelkort over Randers,²⁴ med samme resultat til følge. Det står meget tydeligt frem, at der indenfor ganske enkelte matrikelnumre var en stor koncentration af foreningsmedlemmer.

Afslutning

Konklusionen på ovenstående korte redegørelse for nogle af de væsentligste punkter jeg kom frem til i forbindelse med udarbejdelsen af mit speciale, må være følgende: Arbejdet med Århus' idrætshistorie i 1800-tallet afslører nogle felter, så som baggrunden for oprettelsen af de tidligste idræts- og gymnastikforeninger, hvor udviklingen i Århus ikke entydigt stemmer overens, med hvad der anses som værende alment gældende indenfor dansk idrætshistorie.

Derudover peger undersøgelsen af medlemmernes sociale baggrund og indbyrdes relationer i retning af, at der i medlemmernes erhvervmæssige baggrund og dermed også standsmæssige baggrund nok var en stor repræsentation af medlemmer fra bestemte sociale lag, men at der samtidig også kan spores andre forklaringer på dette end den hidtil gældende. Undersøgelsen sandsynliggør, at medlemmernes omgangskreds tilsyneladende havde afgøren-

de betydning for, hvorvidt man blev medlem eller ej. Sammenlagt giver disse to forhold en mere balanceret forklaring på, hvorfor så mange medlemmer kom fra handels- og kontorstanden, end den traditionelle, der tager udgangspunkt i medlemmernes tilhørsforhold til en enkelt stand.

Således viser det sig, at en lokalhistorisk undersøgelse af forhold som betragtes som landsdækkende, afslører at noget andet måske var tilfældet. Men som allerede omtalt i indledningen må man være varsom med at konkludere noget endeligt ud fra enkeltstående undersøgelser, selv om de peger i en bestemt retning.

Der er derfor brug for flere lokalhistoriske undersøgelser af lignende art, for kun på den måde kan der skabes et tilstrækkeligt og nogenlunde fuldstændigt billede af, hvordan tingene hang sammen. Ideelt set burde sådanne undersøgelser gennemføres for både land og by, hvor fokus for undersøgelse er de tidligste medlemmers sociale relationer udover deres erhverv. Rent praktisk er sådanne undersøgelser forholdsvist lette at gå til, forudsat at gymnastik- og idrætsforeninger på de pågældende steder har efterladt sig medlemslister, der gør det muligt at fastslå medlemmernes eksakte adresse. På den måde skabes et billede af, hvordan medlemmerne kan have haft kontakt på et ikke-arbejds-mæssigt plan.

Den mest optimale undersøgelsessituation man kunne tænke sig, var et samarbejde mellem de relevante lokale gymnastik- og idrætsforeninger (der skulle gennemgå medlemslister), historisk interesserede arkivbrugere (der skulle checke medlemmernes fuldstændige bopælsforhold i folketællinger og indtegne disse på tidssvarende matrikelkort) og til sidst en forskergruppe til at indsamle og behandle de mange indkomne oplysninger.

Noter

1. Steen Lundbye, 2002.
2. Claus Nielsen, 1990.
3. Ove Korsgaard, 1997.
4. Else Trangbæk, 1995, bind 1 s. 51.
5. Else Trangbæk, 1987.
6. Else Trangbæk, 1987, s. 117f.
7. Ibid.
8. Århus Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening: Forhandlingsprotokol 1866-1927: 02.11.1878: Referat fra den ordinære generalforsamling.
9. Aarhus Stiftstidende: 06.11.1867 og 08.11.1867.
10. Aarhus Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening: Forhandlingsprotokol 1866-1927: 09.02.1870: Brev fra hovedformanden general Wilster til bestyrelsen for Århus bykreds.
11. Else Trangbæk, 1987, s. 117. Ove Korsgaard, 1997, s. 81. Else Trangbæk (red.), 1995, bind 1 s. 51.
12. Den Jyske Historiker, 1990, s. 74ff.
13. Aarhus Stiftstidende: 1866: 27.10, 03.11, 24.11, 30.11 m.fl.
14. Aarhus Stiftstidende: 07.11.1867.
15. Aarhus Stiftstidende: 19.12.1868. Læserbrev indsendt til avisen.
16. Aarhus vejviser 1871, s. 91.
17. Aarhus Stiftstidende: 30.09.1873
18. Else Trangbæk, 1987, s. 120.
19. AGFs forhandlingsprotokol 1880-1892: 26.09.1880.
20. Aarhus Stiftstidende: 14.09.1881.
21. H.M. Lind, 1906, s. 81ff.
22. Desværre kan denne del af undersøgelsen ikke præsenteres i nærværende artikel på grund af dens omfattende format. Se i stedet Steen Lundbye, 2002, bilag 3.
23. Leonard Petersen (Red.), 1972, s. 18
24. Se note 22 og i øvrigt Steen Lundbye, 2002, bilag 4.

Litteraturliste

- Ivar Berg-Sørensen, *Idrættens Forskningsråd forskning og formidling* (København, 1990).
- Lise Busk-Jensen m.fl., *Dansk litteraturhistorie 6. Dannelse, folkelighed, individualisme 1848-1901* (København, 1985).
- Den jyske historiker nr. 19/20, Sportshistorie (Århus, 1980).
- Den jyske historiker nr. 53, Krop, bevægelse og identitet (Århus, 1990).
- Jørn Hansen, »Idræts historie – hvordan? Generelle metodiske og teoretiske problemstillinger« I: *Idræts historisk Årbog 1985* (Viborg, 1985).
- Jens Himmelstrup m.fl., *Danske forfatningslove 1665-1953* (København, 1958).
- Per Jørgensen, *Ro, renlighed og regelmæssighed. Dansk Idræts Forbunds og sportens gennembrud ca. 1896 til 1914* (Odense, 1997).
- Ove Korsgaard, *Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år* (København, 1997).
- V. Chr. Klæbel, *Randers Gymnastiske Forening* (Randers, 1905).
- H.M. Lind, *Foreningens historie gennem 25 år* (Århus, 1906).
- Claus Nielsen, »Øiet aabnes, Legemet udvikles og Hurtigheden skærpes – sportens fremkoms i Århus« I: *Den jyske Historiker nr. 53* (Århus, 1990).
- Niels Kayser Nielsen, *Fra Robin Hood til fodbold* (Odense, 1992).
- Niels Kayser Nielsen, »Træk af idræts historiens historiografi« I: *Idræts historisk Årbog 1985* (Viborg, 1985).
- Niels Kayser Nielsen, »Idræt og lokalhistorie – pejlinger og perspektiver i en dansk og nordisk kontekst« I: *Idræts historisk Årbog 2002* (Odense, 2003).
- Leonard Petersen (Red.), *Randers Gymnastiske Forening gennem 100 år* (Randers, 1972).
- Steen Lundbye, *Fra underofficer Romm til Aarhus Gymnastikforening af 1880. En undersøgelse af 1800-tallets private gymnastik og idræt i Århus – med et udblik til Randers* (Århus, 2002). Upubliceret specialeafhandling.
- Randers Gymnastiske Forening Festskrift udarbejdet i anledning af foreningens 25-aarige bestaaen* (Randers, 1897).
- Karen Salomon, »I grunden er vi enige« I: *Antropologi nr. 25* (København, 1992).
- Else Trangbæk, *Mellem leg og disciplin: gymnastikken i Danmark i 1800-tallet* (Åbybro, 1987).
- Else Trangbæk (red.), *Dansk Idrætsliv 1 og 2* (København, 1995).
- Johnny Wøllekær, *Da sporten kom til byen – en historisk-empirisk undersøgelse af sportens gennembrud i Odense ca. 1860-1920* (Odense, 1998).

Kildefortegnelse

Anvendt kildemateriale fra Erhvervsarkivet:

Utrykte kilder:

Aarhus Gymnastikforenings af 1880:

Forhandlingsprotokol: 1880-1892.

Medlemsprotokol for aktive(a) og passive(p):
1880-1892(a,p), 1887-1911(a) og 1887-1915(p).

Diverse sager III: 1880-1980.

Aarhus Amts Skytte-, Gymnastik og Idrætsforening:

Forhandlingsprotokol: 1866-1927.

Folketællinger:

Århus købstad: 1880, 1885 og 1890.

Randers købstad: 1870 og 1880.

Sejrs Århus-Index

Trykte kilder:

Aarhus vejviser, årgangene: 1859, 1869, 1871, 1873
til 1890.

Aarhuus Stiftstidende, årgangene: 1820-30, 1830-35,
1840-45, 1850-60, 1865-82. (1820 findes dog kun
på Statsbiblioteket)

Ligning over Formue og Lejligheds-Skatten til Aarhus Kjøbstad-Kommune, årgangene: 1880 til 1887 plus 1890/91.

Anvendt kildemateriale fra Randers lokalhistoriske arkiv:

Utrykte kilder:

Randers Gymnastiske Forening af 1872:

Forhandlingsprotokol: 1872-1901.

Medlemsprotokol: 1872-1884.

Trykte kilder:

Randers vejviser, årgangene: 1861, 1871, 1874/75,
1881 og 1887/88.

Fengers kort over Randers Købstad og en del af markjorderne 1902.

Anvendt kildemateriale fra Lokalhistorisksamling, Århus Hovedbibliotek:

Hornums kort over Aarhus Kjøbstads Bygrunde,
1878-79.